

Бојана Стојановић Пантовић

НОСИЛАЦ АЛТЕРНАТИВНОГ КАНОНА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

(Мило Ломпар: *Црњански – биографија једног осећања*, Православна реч, Нови Сад, 2018)

Филозофски посматрано, страност бића, страност у бићу, услов је постојања самог бића и његовога мишљења. Када је реч о наслову књиге Мила Ломпара која је недавно понела Награду „Меша Селимовић“, Милош Црњански целовито је обухваћен и симболички означен једним посебним осећањем, чија се духовна биографија излаже у наредних двадесет шест поглавља ове узбудљиве, откривалачке и жанровски поливалентне књиге. У случају Црњанског, уз наглашену фигуру странца, *сѣраносѣ* се поима као осећање иманентно искуству његових књижевних јунака, али и самога аутора. У временски различитим, парадигматичним и супротстављеним друштвеним, идеолошким, културним, политичким, поетичким и личним контекстима, Мило Ломпар пропитује индивидуалну и националну егзистенцијалну страност Црњанског. А она је трајно обележила његово место у српској култури после Великог рата (амбивалентна критичка рецепција), преко међуратног периода (полемика и сукоб са „Српском књижевном задругом“, „Нолитом“ и Крлежом) до пищевог повратка у Титову социјалистичку Југославију и постјугословенске историјске ситуације. Уводно и завршно поглавље одликује готово романескна напетост услед детаљне Ломпарове усредсређености на психоемоционална својства Милоша Црњанског пред крај живота. Занимљива је у том смислу и изјава Милоша Црњанског о статусу књижевне критике и рецепције његовог још увек прокаженог књижевног дела, у једном новинском разговору 1973, по доласку у земљу: „Клика и литерарних група, увек је било и биће. То су неизбежне непријатности заната. Међутим, код нас је у последње време порастао углед књижевних студија, естетa, социолога, идеолога, у литератури. О мени, на пример, има студија (Н. Милошевића, Константиновића, Џацића и других, да не спомињем многа имена) што је сасвим ново у нашој књижевности. Чегa, донедавна, није било. Осим тога, у нашој омладини има чак и претеране љубави, за поезију, чегa, осим код Руса, нигде нема“ (Црњански 1999 II : 565).

Нека друга поглавља пак различите дужине и тематике, писана су као моралистичко-филозофски огледи, поетичко-херменеутичке расправе, пажљиве анализе документарне и књижевноуметничке грађе (преписка, есеји, политички текстови, поезија, приповетке, путописи, романи), као и својеврсне лирске епизоде. А у центру разноврсних наратива ове несвакидашње књиге сјаји плави круг, и у њему звезда, јунак ове студије, Милош Црњански. И његова тајна, која и после овог изузетног духовног прегнућа остаје још увек неодгонетнута и помало мистична.

РАЗМЕНА ДАРОВА

Основна истраживачка, сазнајна и вредносна намера Мила Ломпара јесте да преиспита и деконструише дуготрајне и жилаве стереотипе о личности, деловању и укупној вредности књижевног дела Милоша Црњанског у српској култури и историји књижевности, те да уједно успостави и један нови канон наше модерне литературе. Иако су у средишту сваког од поглавља студије различите теме везане за самог Црњанског, оне су обједињене развијеним, суптилним идеолошким и културолошким рашчлањавањима, као и сликовитим поређењима са истакнутим писцима и критичким опонентима у хронолошком луку од готово једног столећа. Уједно се, поред упоредних и контрастивних портрета Црњанског у односу на Иву Андрића, Мирослава Крлежу, Марка Цара, Милана Богдановића, Марка Ристића и многе књижевне посленике после Другог светског рата све до данас – то сагледава у огледалу сличних „двојнопесничких“ релација у светској књижевности. Друштвена, политичко-идеолошка, психолошка и поетичка неприлагођеност или „неупотребљивост“ Милоша Црњанског стога врхуни у његовој трајној измештености на маргину, а не у магистрални ток српске културе и књижевности. То подразумева пишчеву спољашњу и унутрашњу пострањеност према предратној, међуратној грађанској и комунистичкој интелигенцији, потом према југословенској државној идеји, монархији и српском становишту, према српској емиграцији и егзилу. Андрић и Крлежа као његови антиподи, поготово овај први кога Ломпар назива својеврсним „јавним спомеником“, самерава се луцидно у односу на супротне позиције Гетеа и Шилера, Бјорнсона и Ибзена, Елиота и Паунда, Толстоја и Достојевског у њиховим властитим културама.

Из тога следи да је Црњански, као најзначајнији представник радикалног модернизма или авангарде, заједно са Винавером, Растком Петровићем, Настасијевићем и Тодором Манојловићем, иако му је уметничка вредност рано призната, заправо увек био у спору са институционалним креаторима нашег књижевног укуса. И то не само због својих наводних реакционарних идеолошких ставова, већ и због тезе да је он превасходно „чулни песник, који није занимљив као мислилац“, попут, рецимо, Његоша или Андрића. Та флоскула, упркос напорима Николе Милошевића, до данас није сасвим одбачена. Због тога у уводним поглављима *Модерни класик, Два ђесника, Побуна и ђрилађовање и Њеђош као камен искушења* Ломпар указује на оне кључне елементе српске културе који пресудно утичу на формирање канонског места једног писца у поретку српске књижевности.

Црњански, за разлику од Андрића и континуитета властитог уписивања у епску традицију српске књижевности, Његошеву мисао и поетичке амплитуде преобликује из перспективе лирске рефлексije, односно лирске метафизике, што је једно од најупечатљивијих тумачења ауторове студије. Ту се указује на сличан тип еротичког преноса и тзв. транслунарног карактера Његошеве и поетике Црњанског, у сасвим другом кључу од Андрићевог епског замаха. Но, поред разлике у друштвеном и политичком бићу оба писца, Ломпар их диференцира и психолошки, карактерно: „Црњански је знао бити близак до сржи, до непосредности додире, али је у самој сржи ове блискости остајала извесна сенка, као туђење и хладноћа, која је била неуклоњива... Андрић је био хладан на површини, у свету, али као да је имао топло срце“ (Ломпар 2018: 332).

Такође, однос према језику и стилу ова два писца био је сасвим супротан. Док је за Андрића поштовање језичке норме имало и друштвено значење припадности београдском стилу и грађанском традиционалном модернизму, дотле је схватање језика као *goīaĥaja* или својеврсног *cīилскої ĩресїуїа* Црњанског сведочило и о другачијем разумевању Вукове књижевно-језичке реформе и њених ограничења, о чему је у својој есејистичко-полемичкој књизи *За и ĩроїив Вука* (1967) писао и Меша Селимовић. Управо је ова језичка, стилска, поетичка, културна и друштвена субверзивност учврстила код Црњанског осећање уметничке супериорности према свом „старом пријатељу нобеловцу“. У односу на Андрића, Црњански се читав живот осећао инфериорним на културној и друштвеној лествици, без смисла за позиционирање у актуелном тренутку, али са изванредним, готово пророчким осећајем за историјска предвиђања наше и светске судбине, која су се на крају испоставила тачним. У том смислу, Црњански је најавио и објавио епохалне приповедне промене своје позне прозе, управо онда када је био проглашен за „мртвог песника“. Као безусловни апатрид, као емигрант са самоубилачким мислима, као човек без егзила, или човек свих егзила, његов се дух окренуо искуству апсурда и постмодерни, јер се од ишчекивања нечега (песимистичко осећање света) обрео у жудњи ни за чим (нихилистички доживљај света).

Милош Црњански, да закључимо увиде Мила Ломпара, носилац је оних алтернативних традицијских кретања која пробијају границе српске културе, остајући по страни, неуклопив за њен доминантни ток. Али делујући са тзв. продуктивне маргине у односу на позив културне моћи, иако дисонантан, „дух у личности је, као делу, *изнад* највише тачке моћи која обликује културу... Као неко ко је обликовао алтернативну, лирско-метафизичку парадигму, Црњански је – у једној својој димензији изнад рецептивног поља српске културе, које је дефинисано епском парадигмом“ (Исто: 418).

Надамо се да ће после ове драгоцене, посвећеничке књиге српска култура и њене институције постати свесније огрешења о великог писца и његове сложене, често искључујуће садржаје *cīраносїи*, који би безусловно морали бити положени у њене темеље.